

نشانه‌شناسی معماری کویر با تاکید بر عناصر معماری و شهرسازی (مطالعه موردی شهر عقدا)

جمال‌الدین سهیلی^۱، فهیمه قراخانی^۲ (نویسنده مسئول)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۴/۰۸

چکیده

امروزه توجه به مفهوم نشانه‌ها در شهر به عنوان یکی از دغدغه‌های نظریه‌پردازان شهری تبدیل شده است. به کارگیری نشانه‌شناسی به مثابه ابزاری برای تحلیل و ارزیابی هویت-استعاره و دلالت‌های تصریحی و تلویحی در ساختار شهر نمودی از کاربرد نشانه‌شناسی شهری است. بافت‌های قدیم به دلیل دارا بودن تعداد زیادی از نشانه‌ها در بر دارنده ارزش بیشتری هستند. عدم توجه به عوامل هویت‌زا در رشد شهرها به تقلید از معماری مدرن موجب ناخوانایی معابر و میادین شهری شده است. طبق نظریه لینیچ عواملی بر خوانایی شهرها موثرند که مورد توجه طراحان و برنامه‌ریزان شهری قرار گرفته است. از جمله این عوامل گره‌ها و نشانه‌های شهری می‌باشد که بر خوانایی شهر تاثیر به سزایی دارند. هدف از این پژوهش مشخص ساختن ویژگی‌های نشانه‌های شهری در شهرهای تاریخی است که در اذهان مردم به منظور خوانایی بافت شهری اهمیت فراوانی دارند. در مقاله حاضر سعی بر آن شده است که با روش پیمایشی و استدلالی در علم نشانه‌شناسی که بر مبنای شاخص‌های فرم، عناصر، پوسته و عملکرد به شناسایی و ارزیابی و دسته‌بندی انواع نشانه‌های شهری که در ذهن و خاطر ساکنان شهر عقدا باقی مانده است پرداخته شود. روش استدلال از نوع استقرایی می‌باشد که با ابزار SPSS به بررسی نتایج این تحقیق پرداخته خواهد شد. با تحلیل و ارزیابی پرسشنامه که براساس ۳ رویکرد به بررسی مفهوم خوانایی از نشانه‌های شهری (کوین لینیچ، محمود توسلی و نگارندگان) تنظیم شده است، به این نتیجه دست یافتیم که مفهوم میدان بیشترین تاثیر را در درک نشانه‌های شهری در شهرستان عقدا داشته است و عمده‌ترین نشانه‌های شهری بناهای مذهبی و تجاری می‌باشد که بیشترین درصد شناسایی افراد ۸۹٪ است که مربوط به فضاهای مذهبی می‌باشد که نشان دهنده باورهای دینی در شکل‌گیری مفهوم نشانه‌های مذهبی مردم شهرستان عقدا می‌باشد.

واژه‌های کلیدی

نشانه‌شناسی، نشانه شهری، فرم، عناصر معماری، عقدا.

۱. استادیار گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی قزوین ایران

۲. کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی قزوین ایران

۱- مقدمه

در پرداختن به نشانه‌شناسی شهری و پژوهش پیرامون آن توجه به برخی تعاریف پایه‌ای که در علم نشانه‌شناسی کاربرد دارد الزامی است. مسلماً تحقق این مطلب با بررسی دقیق و درک کاملی از مفاهیم همچون نشانه، رمزگان، نشانه‌شناسی، شهر و ارتباط تنگاتنگ و چندسویه آن‌ها میسر است. شهرها زاینده‌ی نیازهای اجتماعی انسان هستند و همین نیازها اشکال و روش‌های بازنمایی آن‌ها را ضروری می‌سازد. هر شهر برای اینکه بتواند تصویری واضح در ذهن ساکنانش و افراد بازدیدکننده از آن شهر ایجاد کند، لازم است این مکان را برای آنان فراهم سازد که بتوانند به آسانی اجزای آن را شناسایی کنند و آن‌ها را در ذهنشان به یکدیگر ارتباط دهند. از این طریق شهر می‌تواند با افزایش خوانایی و نمایانی خود در ذهن افراد موجب افزایش عمق و شدت تجارب انسانی از محیط زندگی گردد. می‌توان از طریق ارزیابی نشانه‌های شهری که مردم به عنوان شاخصه‌هایی از محیط شهری ثبت کرده‌اند، ویژگی‌ها و اصول طراحی آن‌ها را بر شهر و از این اصول برای ارتقای خوانایی محیط شهری بهره‌جست (پورجعفر و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۲۹). در این پژوهش سعی بر آن شده است به شناسایی انواع نشانه‌های شهری از جمله فرم-کالبد - پوسته و عناصر تامین‌کننده خوانایی توسط ساکنان شهر عقدا پرداخته شود. با توجه به این که چارچوب نظری این پژوهش رویکرد نشانه‌شناسی می‌باشد لذا در پرداختن به نشانه‌شناسی و تحقیق پیرامون آن توجه به برخی تعاریف پایه‌ای که در علم نشانه‌شناسی کاربرد دارد الزامی است.

فرضیه مطرح شده در راستای این پژوهش نیز بدین شرح می‌باشد: بافت‌های تاریخی یا معماری کویری (شهرستان عقدا) از نشانه‌هایی برخوردار هستند، این نشانه‌ها در خوانایی بافت‌های تاریخی و کویری موثر هستند و به نظر می‌رسد که این نشانه‌ها قابل شناسایی و دسته‌بندی می‌باشند. ضرورت‌های پرداختن به موضوع مورد پژوهش به شرح ذیل می‌باشد:

برخی مناطق کشور به ویژه در دل کویر مرکزی ایران، قدمتی به بلندای تاریخ دارند اما مهجور مانده‌اند و کمتر کسی حتی از وجود آن‌ها مطلع است و برخی اسامی نظیر عقدا شاید تاکنون به گوش بسیاری از گردشگران هم نخورده باشد. عقدا در فاصله ۵۰۰ کیلومتری از تهران و ۱۱۰ کیلومتری قبل از شهر یزد در مسیر اصلی واقع شده است. عقدا شهری متعلق به قبل از اسلام است و بناهای آن اغلب مربوط به دوره صفوی می‌باشد و بافت تاریخی عقدا این ظرفیت را دارد که به ثبت جهانی برسد.

مجموعه شهر عقدا حالت بسته‌ای دارد، ریخت آن به هم پیچیده و تو در توست و یک نمونه برجسته از شهر قلعه‌ای در اقلیم گرم و خشک می‌باشد و دارای بادگیرهای یک طرفه است و در بعضی جاها برای بهره‌گرفتن از باد مطلوب از زمین ارتفاع بیشتری گرفته‌اند. و ایوان‌های قسمت تابستان نشین خانه‌ها به طرف باد خنک است (توسلی، ۱۳۸۲: ۱۰۳).

اطراف دهستان عقدا بیست ده قرار دارد که عده‌ای در پهنه‌ی بیابانی و عده‌ای در کوه‌های نزدیک به آن است. عمده‌ترین دلایل انتخاب شهرستان عقدا به عنوان نمونه مورد مطالعه را می‌توان چنین بر شمرد:

- ۱- حفظ ساختار تاریخی شهر و وجود عناصر ساختاری و مهم در این شهر.
 - ۲- آشنایی نگارندگان با بخش‌های مختلف این شهر.
 ۳. برای معرفی و شناسایی شهرستان عقدا عناصر معماری شهر به چند دسته کلی دسته‌بندی شده است:
 - ۱- بناهای مذهبی (مسجد جامع، سایر مساجد، حسینیه‌ها).
 - ۲- بناهای تجاری (بازار عقدا).
 - ۳- بناهای عمومی (کاروانسرای رشتی، آب انبارها، حمام نو و کهنه شهر و...).
 - ۴- ارگ و حصار (دروازه بزرگ شهر، دروازه کال مقار، حصار خواجه نصیرالدین طوسی، برج خواجه نعمت و...)
 - ۵- خانه‌ها (خانه خالو میرزا، خانه کرمانی و...)
 - ۶- قلعه‌ها (قلعه شمشیرخان و...)
- نقشه راهنما که فرم کلی شهرستان عقدا و جانمایی بناهای شاخص در آن نمایش داده شده است به صورت زیر می‌باشد:

۱- خانه خالو میرزا

۲- حصار خواجه نصیرالدین طوسی

جهانی که نشانه‌های بصری هر لحظه در آن بیشتر می‌شوند لازم است بیاموزیم که حتی واقعی‌ترین نشانه‌ها همان چیزهایی نیستند که نشانمان می‌دهند. با دادن وضوح بیشتر به رمزگانی که نشانه‌ها با آن‌ها تفسیر می‌شوند عمل مهم (خوانش) نشانه‌ها را انجام می‌دهیم (چندلر، ۱۳۸۷: ۴۰).

برخی نظریه پردازان دانش نشانه‌شناسی همچون چارلز سندرس پیرس^۱ اعتقاد دارند که تنها در پرتو نشانه‌هاست که می‌توان انباشید و تفکر بدون نشانه امکان‌پذیر نمی‌باشد (ضمیران، ۱۳۸۳: ۴۰).

نشانه‌ها ممکن است منشی کلامی، تصویری یا آوایی و یا بساوایی و نظایر آن را به خود بگیرد پس واژه‌ها، تصاویر، ایما و اشارات، ژست‌ها و چیزها می‌توانند نشانه باشند. (Chandler, 2007: 2)

پیرس چنین می‌اندیشید که تمام عالم سرشار از نشانه‌ها است و حتی احتمال می‌داد که شاید عالم صرفاً از نشانه‌های مختلف تشکیل شده باشد (Pierce, 1906: 23).

۲-۲- بافت شهری و عناصر ساختاری آن

شهر در معنای تاریخی خود نقطه‌ای است که در آن حداکثر تمرکز قدرت و فرهنگ یک اجتماع متبلور می‌شود. شهر، شکل و نشانه‌ی روابط منسجم اجتماعی و جایگاه مراکز و فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... است. در شهر تجارب انسانی به علائم ماندگار، نمادها، الگوهای رفتاری و دستگاه‌های نظم ترجمه می‌شود. (مامفورد، ۱۳۸۵: ۲۸). بنابراین شهر بر اساس نیازها، فعالیت‌ها و رفتارهای ساکنین آن شکل می‌گیرد.

فضاهای عمومی شهری از اساسی‌ترین ارکان تشکیل‌دهنده استخوان‌بندی شهرهای تاریخی ایران به شمار می‌آیند که ترکیب و ارتباط میان آن‌ها مجموعه‌ای یکپارچه با تاثیری متفاوت از اجزا را خلق می‌کنند. در این میان توسلی گونه‌های فضایی را به میدان، خیابان، تکیه، حسینیه، مسجد، ارگ و بازار تقسیم می‌کند و از ویژگی‌های آن به جزئی جدا ناپذیر از ساخت فضای شهری، هماهنگ و واجد نظم، سازمان یافته از طریق ارزش‌های بصری اشاره می‌کند (توسلی، ۱۳۸۲: ۳۳).

۲-۳- ویژگی‌های نشانه‌های شهری از دیدگاه کوین لینچ و

برخی دیگر از نظریه پردازان

مطالعات کوین لینچ (۱۹۱۸) درباره نشانه شهری از نخستین پژوهش‌هایی است که درباره عناصر شهری مؤثر بر خوانایی شهری ارائه شده و به نقش نشانه‌های شهری بر خوانایی و نحوه آدرس‌یابی در شهرها اشاره شده است.

۳- بازار عقدا

۴- مسجد جامع عقدا

۵- دروازه بزرگ

۶- کاروانسرا حاج ابوالقاسم رشتی

۷- آب انبار

۲- مبانی نظری

۱-۲- نشانه‌شناسی

واژه نشانه‌شناسی دارای ریشه یونانی است و این علم در قلمرو نشانه و معنا به پژوهش می‌پردازد. نشانه‌شناسی مطالعه نشانه‌ها و فرآیندهای تالیلی آنها را شامل می‌شود. نشانه‌شناسی برای ما مشخص می‌سازد که نشانه‌ها از چه تشکیل شده و چه قوانینی بر آن‌ها حاکم است، از آن جا که این دانش هنوز به وجود نیامده است، نمی‌توان گفت که چه خواهد بود ولی چون حق وجود دارد جایگاهش از پیش تعیین شده است (سجودی، ۱۳۸۳: ۴۷). با توجه به وسعت دامنه نشانه‌شناسی که علم مربوط به همه نظام‌های نشانه‌ای است تنها زمانی می‌توان برخوردی آموزشی با آن داشت که این نظام‌ها به طور تجربی شکل گرفته و تحلیل گردند. علم نشانه‌شناسی بخشی از روان‌شناسی عمومی است (گیرو، ۱۳۹۲: ۱۵). بنابراین از نشانه‌شناسی می‌آموزیم که در جهانی از نشانه‌ها زندگی می‌کنیم و هیچ راهی برای فهم دنیای پیرامون جز از طریق نشانه‌ها و رمزگانی که در آن سازمان یافته‌اند نداریم. با زندگی در

- علی شایسته پناه در مقاله (نشانه شناسی در معماری مساجد دوره قاجار از دیدگاه پیرس) به این نتیجه دست یافتند که تحلیل نشانه‌های مسجد این امکان را به ما می‌دهد که تاثیر آن را در رفتارهای شهری بیابیم و مسجد یکی از عناصر مهم شهرهای اسلامی به شمار می‌آید (شایسته‌پناه، ۱۳۹۳: ۳۳).

مائده ضیاپور در مقاله (نشانه شناسی در معماری کاروانسراهای دوره قاجار از دیدگاه سوسور) به این نتیجه دست یافتند که نشانه شناسی روشی است که با استناد بر فرآیند دلالتی به تاویل متن می‌پردازد. هر متن از لایه‌های متعدد تشکیل شده است که می‌توان آن‌ها را در دو دسته کلی در نظر گرفت: لایه‌های معماری و فرامعماری (ضیاپور، ۱۳۹۳: ۶۳).

- سارا بهمنی کارزونی، آزاده جلالی در مقاله‌ی (تاثیر نشانه‌ها و المان‌های شهری بر خوانایی شهرها) به این نتیجه دست یافتند که اگر چه عامل نشانه تاثیر مهمی بر شناخت محدوده در ذهن ساکنین دارد اما به دلیل شاخص نبودن و متمایز نبودن برخی از المان‌ها، خاطره کمی از آن‌ها در ذهن شهروندان باقی مانده است.

- محمد صادق فلاحت، سمیرا نوحی در مقاله‌ی (ماهیت نشانه‌ها و نقش آن در ارتقای حس مکن و فضای معماری) به این نتیجه دست یافتند که نشانه‌ها می‌توانند در جهت ارتقای حس مکان و ایجاد کیفیتی بهتر در ارتباط با فضای معماری در فرآیند طراحی نقش به‌سزایی ایفا نمایند. جنبه‌های کاربردی و نحوی نشانه‌ها که به ترتیب در ارتباط با فعالیت‌ها و چیدمان فضا هستند با تاثیر بر ساختار کالبدی فضای معماری در ارتقای حس مکان موثرند.

با توجه به پیشینه‌های گفته شده در پژوهش حاضر قرار بر این است به طور خاص به عوامل زیر پرداخته شود که هیچ یک از مقالات فوق به آن نپرداخته‌اند.

۱- به طور خاص به عناصر، کالبد، پوسته و عناصر شهرستان عقدا پرداخته خواهد شد.

۲- به طور خاص به یکی از شهرستان‌های تاریخی منطقه کویری پرداخته خواهد شد.

۳- همچنین بر اساس نظریه کوین لینچ و نظریه عناصر ساختاری شهری محمود توسلی به بررسی و تحلیل شهر عقدا پرداخته خواهد شد.

۳- روش تحقیق

روش تحقیق به کار رفته در پژوهش حاضر از نوع پیمایشی می‌باشد. که در ابتدا با بهره‌گیری از منابع و

لینچ فرم محیط را در به وجود آوردن تصویر در ذهن مردم بسیار مهم می‌دانست در نتیجه بیان می‌کند که پنج عامل در به وجود آمدن سیمای شهر در ذهن مردم دخالت دارند.

راه: عاملی که با استفاده از آن حرکت بالفعل یا بالقوه می‌شود.

لبه: عامل خطی که به دید ناظر با راه تفاوت دارد. شکافی در امتداد دو قسمت پیوسته شهر، سیمای لبه باید واجد خصوصیات مشخص و دو محله نزدیک را به هم بپیوندد.

گره: به مرکز تجمع یا فضاهایی تجمیعی که برای تجمع و یا عملکردهای فضایی ایجاد می‌شود.

محله: قسمت‌هایی از شهر بزرگ یا کوچک که به سبب خصوصیات مشترک قابل شناخت باشد.

نشانه: عناصر یا فضاهای خاص که وجود آن‌ها یا استقرار آن‌ها به عنوان یک فعالیت یا عملکرد خاص در اذهان و تصویر ذهنی مخاطب باقی می‌ماند. پس بی نظیر بودن، منحصر به فرد بودن و فرمی واضح و روشن داشتن از ویژگی‌های نشانه است.

از نظر لینچ نشانه‌ها دارای چهار نقش عمده در شهر هستند. از توده اطراف قابل تمیز هستند و به نظام شهری ثبات می‌بخشند، به طور نمادین عمل می‌کنند و به حافظه یاری می‌دهند. به فواصل موجود در اطراف خود نوعی پیوستگی می‌دهند. خوانایی شهر را افزایش داده و به آن هویت می‌بخشند (تولایی، ۱۳۸۶: ۱۱۲).

در تعریفی دیگر ماتین^۲ و همکارانش نشانه شهری را به عنوان عنصر و یا گروهی از عناصر یکسان تعریف می‌کنند که می‌تواند از زمینه بصری با جزئیات تکراری، جدا و متمایز باشد (Moughtin, Oc and Tiesdell, 1999: 103).

اما برخی دیگر مانند پرسون^۳ و مونتلو^۴، بر این باورند که این تعریف جزئی از نشانه‌های شهری (که در آن تمامی نقاط به عنوان نشانه شهری معرفی می‌شوند) تعریفی کم بهره و ناقص است (Presson and Montello, 1988: 378).

نشانه‌های شهری اهداف چند گانه‌ای را در مسیر یابی برآورده می‌سازند. گالچ^۵ معتقد است که نشانه‌های شهری می‌توانند به عنوان تدبیری برای سازمان دهنده‌گی به فضا و یا به عنوان نوعی وسیله هدایت‌گری به کار برده شوند. (Golledge, 1999: 5).

با توجه به مبانی نظری بررسی شده، سوابق و پیشینه‌هایی که در ارتباط با موضوع تحقیق صورت پذیرفته است را به شرح ذیل مورد بررسی قرار می‌دهیم:

محاسبه شده بالاتر از ۰/۷ است در نتیجه پرسشنامه از پایایی لازم برخوردار است.

بنابراین پرسشنامه از روایی و پایایی لازم برای پژوهش برخوردار می‌باشد.

سوالات پرسشنامه در مطابقت ۳ رویکرد تئوریک زیر می‌باشد که در ادامه هر یک بیشتر بررسی می‌شود.

۱. نظریه خوانایی شهر (کوین لینچ).
 ۲. نظریه عناصر ساختاری شهرهای ایران (محمود توسلی).
 ۳. فرم، عناصر و پوسته که شکل دهنده شخصیت معماری هر منطقه می‌باشد (نگارندگان).
- در راستای تامین سه رویکرد فوق سوالات پرسشنامه بر اساس محورهای کلی زیر تنظیم گردیده است.
۱. بررسی تاثیر مهمترین بناهای تاریخی شهر بر خاطره انگیزی شهروندان.
 ۲. بررسی ویژگی های شهر بر خوانایی شهر براساس نظریه لینچ در شهرستان عقدا.
 ۳. بررسی تاثیر تزئینات و اجزای موجود در بناهای تاریخی شهر بر خوانایی نشانه‌های شهری.
 ۴. معیارهای ارزیابی

نشانه‌های شهری در واقع عناصری در فضاهای شهری هستند که به دلیل دارا بودن ویژگی‌های مهم و تعیین کننده جایگاهی برجسته و متمایز نزد ساکنان شهر دارند. بنابراین آنچه باعث این تمایز نشانه‌ها در ذهن و خاطر مردم می‌گردد، مجموعه‌ای از عوامل کالبدی و عملکردی هستند که باعث برجستگی در بین عناصر شهری می‌گردد.

در پژوهش حاضر آن دسته از معیارها و مشخصاتی از نشانه‌های شهری که به نظر می‌رسد سبب برجستگی آن‌ها شده‌اند، بدین شهر مورد بررسی قرار گرفته‌اند:

۱- از نشانه‌های قابل بررسی در کالبد شهری می‌توان به اسامی عناصر ساختاری شهرهای کویری ایران از دیدگاه توسلی اشاره کرد.

۲- از نشانه‌های قابل بررسی در کالبد معماری می‌توان به فرم، عناصر، پوسته (تزئینات شامل مصالح، رنگ، بافت) اشاره نمود.

در برخی موارد به دلیل امکان مطابقت معیارهای خوانایی از دیدگاه لینچ با معیارهای عناصر ساختاری شهرهای تاریخی ایران از دیدگاه دکتر توسلی مولفه‌های ذیل معرفی می‌گردد:

مدارک موجود و مطالعات کتابخانه‌ای در حوزه نشانه‌شناسی به تبیین تعاریف در این زمینه پرداخته شده است و روش استدلال از نوع استقرایی می‌باشد که با استفاده از نرم‌افزار SPSS به استنتاج یافته‌ها از طریق پرسشنامه تنظیم شده پرداخته شده است.

محدوده مورد مطالعه انتخاب شده در این پژوهش شهرستان عقدا است. جامعه آماری شامل شهر عقدا می‌باشد که انتخاب افراد نمونه با روش تصادفی صورت گرفته است و حجم نمونه در نظر گرفته شده ۱۰۰ نفر می‌باشد که از این میان ۱۸ نفر خانم و ۸۲ نفر آقا می‌باشند که از افراد بومی منطقه صورت پذیرفته است. دلیل انتخاب افراد بومی به این خاطر می‌باشد که افرادی که به صورت گذرا یا برای اقامت چند روزه به منطقه سفر می‌کنند شاید نتوانند از همه قسمت‌های مختلف شهرستان دیدن فرمایند و به طور کامل با این شهرستان آشنا شوند و بناها به صورت نشانه در خاطرشان حفظ شود اما مردم بومی قسمت‌های مختلف شهر را می‌شناسند و دلیل نشانه شدن بناها در خاطر آن‌ها حفظ شده است.

نحوه تعیین تعداد پرسشنامه از افراد جامعه هدف از طریق فرمول کوکران انجام شده است که به صورت زیر می‌باشد.

تعداد خانوار در جامعه آماری ۲۵۰ خانوار می‌باشد

$$n = \frac{Nt^2pq}{(Nd^2) + (t^2pq)} \cong 117$$

که در جامعه آماری ۱۲۰ پرسشنامه پر شده است که از این بین ۱۰۰ پرسشنامه صلاحیت بررسی در این پژوهش را داشته است.

روایی و پایایی پژوهش حاضر به شرح زیر می‌باشد:

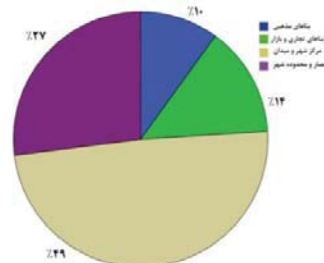
به منظور روایی محتوای پرسشنامه از نظر متخصصان و برای ارزیابی پایایی از روش محاسبه ضریب آلفای کرونباخ استفاده گردید. برای محاسبه ضریب پایایی ابتدا در مرحله پیش‌آزمون ۳۰ پرسشنامه تکمیل و در محیط نرم افزار SPSS ضریب آلفای کرونباخ به صورت زیر محاسبه گردید:

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(\frac{\sum_{i=1}^k s_i^2}{s^2} \right) = 0/796$$

میزان آلفای کرونباخ محاسبه شده برای پرسشنامه سرپرست خانوار عبارت است از ۰/۷۹۶، چون میزان آلفای

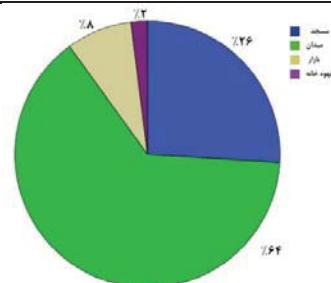
۱- راه: در رابطه با گذر تاریخی پرسش شوندگان اینطور

پاسخ داده‌اند:

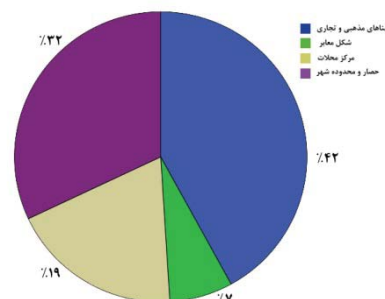
سوال پرسش شده از افراد به صورت زیر بوده است:
چه بناهایی در شهرستان عقدا در مسیر اصلی قرار دارد؟
براساس نظریه لینچ و نظریه مولفین جهت ارزیابی مفهوم راه به عنوان نشانه شهری نیاز است که نحوه بالقوه شدن حرکت بر مبنای وجود عملکردهایی در راه ارزیابی شود که پاسخ افراد به بناهای تجاری و بازار ۱۴٪، بناهای مذهبی ۱۰٪، مرکز شهر و میدان ۴۹٪ و بناهای حکومتی و ارگ ۲۷٪ می‌باشد. پس نتیجه می‌گیریم که قرارگیری مرکز شهر و میدان در مسیر اصلی بیشتر در ذهن مردم قرار گرفته است.

۲- گره: بیشترین مکان محل تجمع مردم در شهر عقدا با توجه به پاسخ‌دهی افراد به صورت زیر می‌باشد.

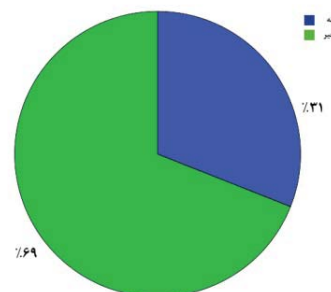
سوال پرسش شده از افراد به صورت زیر بوده است:
به نظر شما بیشترین مکان محل تجمع مردم شهر عقدا در کجا می‌تواند باشد؟
پاسخ افراد به مسجد ۲۶٪، میدان ۶۴٪، بازار ۸٪، قهوه خانه ۲٪ می‌باشد. پس نتیجه می‌گیریم میدان در ذهن مردم بیشترین مکان محل تجمع افراد تلقی شده است.

۳- نشانه: عامل و نشانه‌هایی که در شهر عقدا به ترتیب در خاطر و ذهن افراد باقی مانده است به صورت زیر می‌باشد:

سوال پرسش شده از افراد به صورت زیر بوده است:
چه عامل یا نشانه‌ای در شهر عقدا در خاطر و ذهن شما بارز شده است؟
پاسخ افراد به بناهای مذهبی و تجاری ۴۲٪، شکل معابر ۷٪، مرکز محلات ۱۹٪ و حصار و محدوده شهر ۳۲٪ می‌باشد پس نتیجه می‌گیریم بناهای مذهبی و تجاری بیشتر از بقیه عوامل در خاطر و ذهن افراد باقی مانده است.

۴- محله: در این مورد از افراد سوال شده است که آیا مرکز محلات از نظر آنها قابل شناسایی می‌باشد یا خیر؟

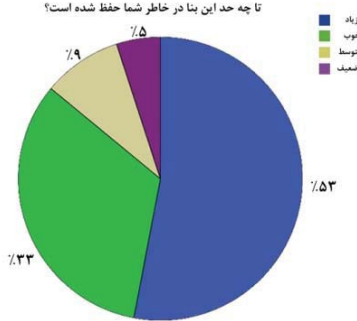
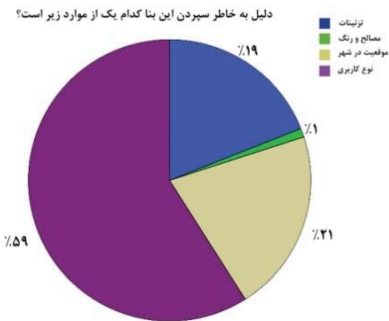
سوال پرسش شده از افراد به صورت زیر بوده است:
از نظر شما آیا مرکز محلات در شهر عقدا قابل تشخیص می‌باشد؟
۳۱٪ افراد پاسخ بله و ۶۹٪ افراد پاسخ خیر را داده اند، پس نتیجه می‌گیریم که مرکز محلات در شهر عقدا قابل تشخیص نمی‌باشد.

قرار گرفته است و در پژوهش حاضر دسته‌بندی و به صورت نمودارهای دایره‌ای تحلیل می‌گردد.

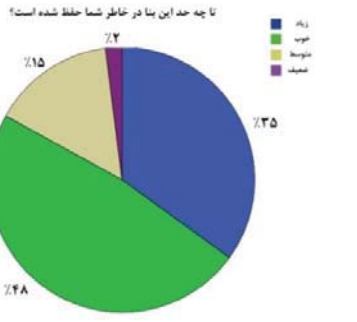
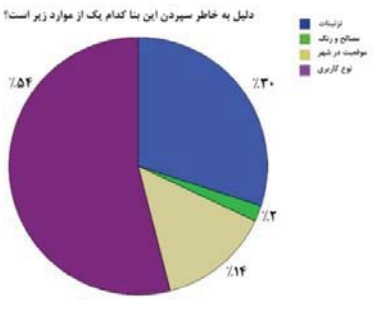
در تنظیم سوالات پرسشنامه جهت شناسایی نظر جامعه آماری در خصوص مولفه‌های فوق شاخص‌های تزئینات، مصالح و رنگ، موقعیت در شهر و نوع کاربری مورد سوال

و دلیل به خاطر سپردن در نمودارهای زیر آورده شده است. مسجد جامع عقدا (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳)

۱- فضاهای مذهبی: به ترتیب افراد به مسجد جامع عقدا ۸۹٪ و میدان بالا و حسینیه بزرگ ۶۷٪ از افراد به آن پاسخ درست را داده‌اند و مقدار حفظ شدن بنا در خاطر افراد

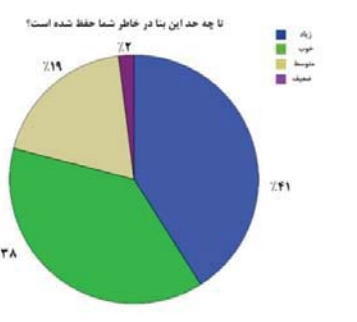
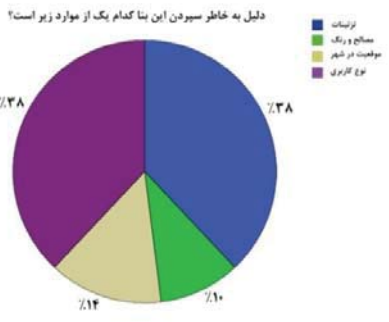
میدان بالا (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳)

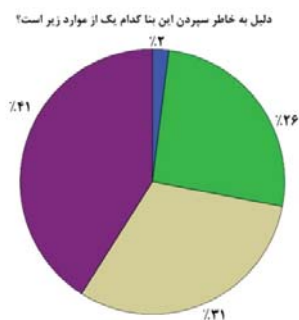
نصیرالدین طوسی ۶۰٪ پاسخ درست را داده‌اند و مقدار حفظ شدن بنا در خاطر افراد و دلیل به خاطر سپردن نمودارهای زیر آورده شده است. دروازه بزرگ (ماخذ: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸).

پس با بررسی نمودارهای بالا به این نتیجه دست یافتیم که بیشترین دلیل به خاطر سپردن افراد از هر دو فضای مذهبی نوع کاربری آن می‌باشد و مقدار به خاطر سپردن افراد در مسجد جامع، زیاد و در میدان بالا و حسینیه، خوب ارزیابی شده است.

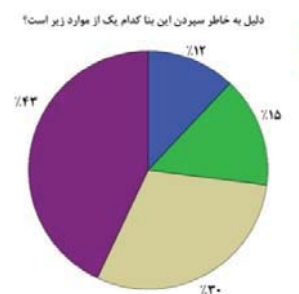
۲- فضاهای ارگ و حکومتی: به ترتیب افراد به دروازه بزرگ ۷۳٪ و برج خواجه نعمت ۶۸٪ و حصار خواجه

برج خواجه نعمت (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳)

- حصار خواجه نصیرالدین طوسی (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳)

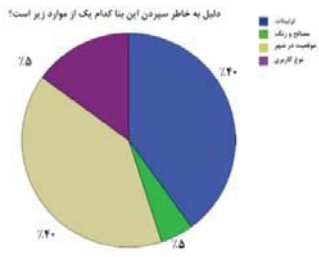
۳- فضاهای تجاری: بازار عقدا که ۷۱٪ از افراد به آن پاسخ درست را داده‌اند و مقدار حفظ شدن بنا در خاطر افراد و دلیل به خاطر سپردن در نمودارهای زیر آورده شده است. بازار عقدا (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳)

پس با بررسی نمودارهای بالا به این نتیجه دست یافتیم که بیشترین دلیل به خاطر سپردن افراد از دروازه بزرگ، تزئینات (مصالح، رنگ و بافت) و نوع کاربری آن و در دو بنای دیگر نوع کاربری می‌باشد و مقدار به خاطر سپردن افراد به ترتیب: زیاد، متوسط و خوب ارزیابی شده است.

داده‌اند و مقدار حفظ شدن بنا در خاطر افراد و دلیل به خاطر سپردن در نمودارهای زیر آورده شده است. - کاروان سرای حاج ابوالقاسم رشتی (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳).

پس با بررسی نمودارهای بالا به این نتیجه دست یافتیم که بیشترین دلیل به خاطر سپردن افراد از بازار عقدا تزئینات می‌باشد و مقدار به خاطر سپردن افراد خوب ارزیابی شده است. ۴- فضاهای عمومی: افراد به کاروان سرای حاج ابوالقاسم رشتی ۸۶٪ و خانه خالو میرزا ۸۷٪ پاسخ درست را

خانه خالو میرزا (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳)

میرزا، نوع کاربری آن می‌باشد و مقدار به خاطر سپردن افراد در هر دو بنا زیاد ارزیابی شده است و در آخر سوالات مربوط به خوانایی به صورت زیر مطرح و سپس بررسی گردید.

پس با بررسی نمودارهای بالا به این نتیجه دست یافتیم که بیشترین دلیل به خاطر سپردن افراد از کاروان سرای حاج ابوالقاسم رشتی، تزیینات و موقعیت در شهر و در خانه خالو

هر کدام از تزیینات زیر مربوط به چه بنایی می‌باشد؟

مسجد	خانه	کاروانسرا	بازار	
۱۳٪	۷۵٪	۱۰٪	۲٪	
مسجد	خانه	کاروانسرا	بازار	
۵٪	۴۳٪	۵۲٪		
مسجد	خانه	دروازه	حصار	
۱۱٪	۵٪	۴۰٪	۴۴٪	

(ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۳)

۵- جمع بندی و نتیجه گیری

معماری کویر و بافت‌های قدیمی به دلیل دارا بودن تعداد زیادی از نشانه‌ها در بر دارنده اهمیت فراوانی هستند و همانطور که گفته شد شهرستان عقدا از نمونه شهرهای

از درصدهای بالا اینطور نتیجه می‌شود که تزیینات بالا نشانه‌هایی از تزیینات (مصلح، رنگ و بافت) بناها در مناطق کویری و به خصوص شهرستان عقدا است که در خاطر و ذهن افراد باقی مانده.

شهروندان شده است پس می‌توان برای مکان یابی نشانه‌ها از محل استقرار آن‌ها با توجه به محورهای اصلی به عنوان عامل بسیار تاثیرگذار در شناسایی نشانه‌های شهری نام برد. - همچنین مرکز شهر و مفهوم میدان (میدان بزرگ) بیشترین مکان محل تجمع افراد در شهرستان عقدا می‌باشد، بنابراین میدان نقش مهمی در ساختار شهرستان عقدا ایفا می‌نماید.

- عمده‌ترین نشانه‌های شهری که بیشتر شهروندان عقدا به آنها اشاره نموده‌اند بناهای مذهبی و تجاری می‌باشند که این نشان دهنده نقش جایگاه ویژه‌ی فرهنگ‌های شهروندان در شکل‌گیری نشانه‌های شهری در خاطر و ذهن افراد می‌باشد.

- در میان فضاهای مذهبی، حکومتی و ارگ، تجاری، عمومی و خصوصی بیشترین درصد شناسایی افراد که ۸۹٪ است مربوط به فضاهای مذهبی می‌باشد و این نیز نشان دهنده تاثیر عمده باورهای دینی در شکل‌گیری مفهوم نشانه‌های مذهبی در شهرستان عقدا می‌باشد.

- در برخی موارد کاربری‌های تغییر یافته و سپس به مقدار بسیار کم تزئینات (مصالح، رنگ و بافت) از عوامل شاخص نشانه‌های شهری در اذهان مردم می‌باشد بنابراین نوع کاربری بناها و میزان استفاده افراد می‌تواند نقش تعیین کننده در نشانه شدن بناها داشته باشد.

- استقرار نشانه‌های شهری مطرح شده در بافت تاریخی شهر عقدا حاکی از آن است که بافت تاریخی و عناصر موجود در آن به عنوان ریشه هویت بخش و تعریف کننده ساختار شهر جایگاه ویژه‌ای نزد ساکنان شهر دار است.

تاریخی در دل کویر است که دارای قدمت تاریخی می‌باشد و بناهای آن اغلب مربوط به دوره صفوی است و دارای بناهای شاخص و زیبایی از جمله بناهای تجاری، مذهبی، حکومتی، ارگ و ... می‌باشد، مصالح این شهر به طور کامل به رنگ کرم و خاکی می‌باشد و بناهایی که از گذشته باقی مانده و بناهای بازسازی شده از جنس کاهگل و آجر و بناهای تازه تاسیس مانند بانک ملی و درمانگاه و ... همگی از جنس آجر و یکدست می‌باشد. شهرستان عقدا حالت بسته‌ای دارد و یک نمونه برجسته از شهرهای قلعه‌ای در اقلیم گرم و خشک است که دارای نشانه‌های فراوانی می‌باشد.

از علم نشانه شناسی می‌آموزیم که در جهانی از نشانه‌ها زندگی می‌کنیم و هیچ راهی برای فهم دنیای پیرامون جز از طریق نشانه‌ها و رمزگانی که در آن سازمان یافته‌اند نداریم و تمام عالم سرشار از نشانه‌ها می‌باشد.

هدف از این پژوهش مشخص ساختن ویژگی‌های نشانه‌های شهری در شهرهای تاریخی است که در اذهان مردم به منظور خوانایی بافت شهری اهمیت فراوانی دارند. پژوهش صورت پذیرفته از افراد بومی منطقه می‌باشد که بناها به صورت نشانه در خاطر آنها حفظ شده است و نتایج حاصل از پرسشنامه را می‌توان به طور خلاصه این چنین مطرح نمود:

- از تزئینات شاخص شهرستان عقدا که به صورت نشانه در خاطر افراد باقی مانده است می‌توان به قوس و هلال و عناصر معماری (هشتی، دالان، بادگیر و ...) اشاره کرد.

- استقرار مرکز شهر و میدان در طول محورهای اصلی شهر یا محل تقاطع محور سبب ارتقا اهمیت آن‌ها نزد

پی‌نوشت

1. Charles Sanders Peirce
2. Moughtin
3. Presson
4. Montello
5. Golledge

فهرست منابع

- افشار، ایرج (۱۳۷۴)، یادگارهای یزد (معرفی ابنیه تاریخی و آثار باستانی)، جلد اول خاک یزد، تهران: انتشارات خانه کتاب ایران.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، عقدا یادگاری از گذشته (۱۳۸۸)، میراثی برای آینده: مروری بر فعالیت‌های بنیاد مسکن انقلاب اسلامی در بهسازی بافت با ارزش روستای عقدا، معاونت عمران و روستایی، ص ۸.
- بهمنی کازرونی، سارا و جلالی، آزاده، تاثیر نشانه‌ها و المان‌های شهری بر خوانایی شهرها (نمونه موردی: شهر شیراز)، همایش ملی عناصر زیباسازی شهری، صص ۱۷۳-۱۸۵.
- پور جعفر، محمدرضا؛ بمانیان، محمدرضا و تقوایی، علی‌اکبر (۱۳۹۰)، درآمدی بر گونه شناسی کالبدی شهری در نقشه‌های ادراکی شهروندان مطالعه موردی: شهر یزدنامه‌ی معماری و شهرسازی، صص ۱۲۹-۱۴۵.

- توسلی، محمود (۱۳۸۱)، ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران، تهران: انتشارات پیوند نو.
- تولایی، نوین (۱۳۸۶)، شکل شهر منسجم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- چندلر، دانیل (۱۳۸۷)، مبانی نشانه‌شناسی، مترجم: مهدی پارسا زیر نظر فرزانه سجودی، تهران: انتشارات سوره مهر.
- دینه سن، آنه ماری (۱۳۸۰)، درآمدی بر نشانه‌شناسی، مترجم: مظفر قهرمان، آبادان: نشر پرسش.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۳)، نشانه‌شناسی کاربردی، تهران: نشر قاصد.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۸)، نشانه‌شناسی نظریه و عمل، تهران: نشر علم.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۳)، نشانه‌شناسی لایه‌ای و کاربرد آن در تحلیل نشانه‌شناختی متون هنر، در مجموعه مقالات اولین هم‌اندیشی نشانه‌شناسی.
- شایسته‌پناه، علی (۱۳۹۳)، نشانه‌شناسی در معماری مساجد دوره قاجار از دیدگاه پیرس، مروری بر نشانه‌شناسی در معماری مجموعه مقالات دانشجویان کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد قزوین، صص ۳۳-۴۲.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۸۳)، مطالعه نشانه و معناها در فرآیند گفتگویی، صص ۳۱.
- ضیایپور، مانده (۱۳۹۳)، نشانه‌شناسی در معماری کاروانسراهای دوره قاجار از دیدگاه سوسور، مروری بر نشانه‌شناسی در معماری مجموعه مقالات دانشجویان کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد قزوین، صص ۶۳-۷۵.
- ضیمران، محمد (۱۳۸۲)، درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر، تهران: نشر قاصد.
- فلاحت، محمدصادق؛ نوحی، سمیرا (۱۳۹۱)، ماهیت نشانه‌ها و نقش آن در ارتقای حس مکان فضای معماری، هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، دوره ۱۷، شماره ۱، صص ۱۷-۲۵.
- لینچ، کوین (۱۳۸۵)، سیمای شهر (چاپ هفتم)، مترجم: منوچهر مزینی، تهران: انتشارات دانشگاه هنر تهران.
- ماجدی، حمید؛ زرآبادی، زهرالسادات (۱۳۸۹)، جستاری در نشانه‌شناسی شهری، آرمانشهر، شماره ۴، صص ۴۹-۵۶.
- مامفورد، لوییز (۱۳۸۵)، فرهنگ شهرها، مترجم: عرف اقوامی مقدم، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- Peirce, C. S., (1906). The Basis of Pragmaticism.
- Presson, C.C. and Montello, D.R., (1988). Points of Reference in Spatial Cognition: Stalking the Elusive Landmark, *British Journal of Developmental Psychology*, 6, PP. 378-381.
- Golledge, R.G., (1999). Human Wayfinding and Cognitive Maps, in: R.G. Golledge (Ed.) *Wayfinding Behavior: Cognitive Mapping and Other Spatial Processes*, PP. 5-45, MD: Johns Hopkins Press.
- Moughtin, C., Oc, T. and Tiedsell, S., (1999). *Urban Design: Ornament and Decoration*, Second Edition, Oxford: Architectural Press.
- Chandler, Daniel (2007). *Semiotics: The Basics* Routledge, London.